

פרשת חיי שרה: האם עדיף להתפלל מנחה גדולה או קטנה

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה (כד, ג), שיצחק יצא לשוח בשדה לפנות ערב. **האבן עזרא** (שם) ביאר, שהכוונה שהלך בשדה בין השיחים. אפשרות נוספת מוכרת יותר לפסוק זה מופיע בדברי חז"ל בגמרא במסכת ברכות (כו ע"ב), שיצחק תיקן את תפילת מנחה, והמילה לשוח היא מלשון שיחה - שיחה עם האלוקים. ובלשון הגמרא:

"איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום. תניא כוותיה: אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, ואין עמידה אלא תפילה. יצחק תקן תפלת מנחה - שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, ואין שיחה אלא תפילה יעקב תקן תפלת ערבית - שנאמר ויפגע במקום וילן שם, ואין פגיעה אלא תפילה."

אמנם הגמרא כותבת שיצחק תיקן תפילת מנחה כתפילה קבועה, אך כפי שכתב **הריטב"א** (יומא כח ע"ב ד"ה גמרא) הוא לא הראשון שהתפלל תפילה זו - ומשום כך כאשר הגמרא ביומא (שם) דנה בזמן בו יש להתפלל מנחה (גמרא שנראה בהרחבה בהמשך), היא מביאה לדוגמא את אברהם אבינו, שתיקן באופן קבוע את תפילת שחרית, אך התפלל גם מנחה.

בעקבות יצחק אבינו שתיקן את תפילת המנחה, נעסוק השבוע בנושא זה. ראשית נראה את הזמן המומלץ לתפילה זו, האם יש עדיפות למנחה גדולה, או למנחה קטנה, מה הדין כאשר התחילו את התפילה לפני השקיעה וסיימו אחריה. כמו כן נעסוק בשאלה, מתי ניתן להתפלל מנחה 'קצרה', בה מוותרים על חלק מחזרת הש"ץ¹.

זמן התפילה

מהו הזמן המובחר לתפילת מנחה? בעניין זה ישנה סתירה בין שתי גמרות:

מצד אחד כאשר הגמרא במסכת ברכות (כו ע"ב) דנה בשאלה מאיזה טעם תיקנו את התפילות, האם כנגד הקורבנות שהקריבו בבית המקדש או כנגד האבות שהתפללו תפילות אלו, נשמע מדבריה שלכל השיטות הזמן המובחר הוא זמן מנחה קטנה, כלומר תשע וחצי שעות לאחר תחילת היום (מעלות השחר או מהזריחה).

על פי השיטה שתיקנו מנחה כנגד האבות, יצחק יצא לשוח בשדה לפנות ערב ולא בשעות הצהריים המוקדמות. גם לשיטה שכנגד הקורבנות תיקנו, בדרך כלל תמיד של בין ערביים קרב בתשע וחצי שעות, ורק בפסח, בגלל שצריך להקריב את הקרבן מוקדם ויש להקדים לו את קרבן התמיד, שוחטים את תמיד של בין ערביים משש וחצי שעות ממהלך היום (זמן מנחה גדולה).

מצד שני הגמרא במסכת יומא (כח ע"ב) כותבת שאברהם אבינו התפלל תפילת מנחה, ושהוא התפלל 'מכי שחר' כותלי', כלומר מהזמן שהצדדים של הקיר שעד עכשיו היו מוארים מהשמש הבאה ממזרח - יתחילו להחשיך. דבר זה קורה כבר בשש וחצי שעות של היום, כשהשמש מתחילה לנטות כלפי מערב - ומשמע שזה הזמן המובחר לתפילת מנחה.

להלכה

נחלקו הראשונים והאחרונים בפסק ההלכה:

א. להלכה פסק **הרמב"ם** (תפילה ג, ב) ובעקבותיו **השולחן ערוך** (או"ח רלג, א), שהזמן המובחר להתפלל מנחה הוא בשעת מנחה קטנה, וכן פסק **הרב עובדיה** (יחזקאל דעת ד, יט). ועל אף שמדברי הגמרא במסכת יומא עולה ממעשי אברהם שעדיפה מנחה גדולה - להלכה פוסקים כטעם שתפילות כנגד קורבנות תיקנו, ובדרך כלל את קרבן התמיד הקריבו בשעת מנחה קטנה, ובלשון הרמב"ם:

"כבר אמרנו שתפלת המנחה כנגד תמיד של בין הערבים תיקנו זמנה, ולפי שהיה התמיד קרב בכל יום בתשע שעות ומחצה תיקנו זמנה מתשע שעות ומחצה והיא הנקראת מנחה קטנה, ולפי שבערב הפסח שחל להיות בערב שבת היו שוחטין את התמיד בשש שעות ומחצה, אמרו שהמתפלל מאחר שש שעות ומחצה יצא, וזו היא הנקראת מנחה גדולה."

ב. **הרא"ש** (כלל ד, ט) חלק וסבר שההלכה כדעת הגמרא במסכת יומא, וכסוברים שתפילות אבות תיקנום. משום כך לשיטתו אפשר לכתחילה להתפלל מנחה גדולה וכתפילתו של אברהם, וכן פסק **הטור** (רלג) ו**הגר"א** (שם). לא זו בלבד, **הריטב"א** (יומא שם) הוסיף על דברי הרא"ש וכתב שעדיף להתפלל מנחה גדולה, וכפי שעשה אברהם.

גם **הרב עובדיה** (שם), על אף שכאמור צעד בעקבות השולחן ערוך שעדיף להתפלל מנחה קטנה סייג את דבריו ונקט, שמאחר וראשונים רבים אותם השולחן ערוך לא ראה סוברים שאפשר להתפלל לכתחילה מנחה גדולה, במקום צורך, כמו בישיבות שמתפללים מנחה גדולה כדי שמנחה קטנה לא תעצור את שטף הלימוד - יכולים לכתחילה להתפלל מנחה גדולה.

עוד הוסיף וכתב, שעל אף שלכתחילה סבר שעדיף להתפלל מנחה קטנה ביחיד מאשר מנחה גדולה בציבור, שהרי תפילה בזמנה עדיפה מתפילה בציבור, מכל מקום לאחר שהתברר שכל הראשונים הנ"ל סוברים שמנחה גדולה לא פחות מובחרת ממנחה קטנה - עדיפה כמובן תפילת מנחה גדולה בציבור, ממנחה קטנה ביחיד, וכן פסק **המשנה ברורה**. ובלשון הרב עובדיה:

"לפיכך הואיל ודעת הרי"ף והרמב"ם שאין לאכול סעודת הצהרים לפני תפלת המנחה, גזרה שמא ימשך בסעודתו, אף על פי שהאחרונים כתבו להליץ על הנוהגים לאכול ארוחת צהרים לפני תפלת מנחה, מכל מקום עדיף יותר להתפלל מנחה גדולה לפני ארוחת הצהרים, ולכן מנהג בני הישיבות בזה יסודו בהררי קודש. וכן ראוי לנהוג."

סוף זמן מנחה

עד כה ראינו את הדיון בראשונים ובאחרונים סביב השאלה, באיזו שעה עדיף להתחיל להתפלל מנחה. שאלה נוספת שדנו בה

¹ בביאור הלשון 'מנחה' נחלקו הפרשנים: **הרמב"ן** (שמות יב, ו) כתב שלשון זה מרמז על זמן מנוחת השמש, שעד כה היא זרחה בעוצמה ומשעה זו אורה מתעמעם. **התוספות** (פסחים קז ע"א) לעומת זאת כתבו, שלשון זה מרמז למנוחת החביתין שהיו מקריבים במקדש בזמן הזה, ועל אף שגם בבוקר היו מקריבים, דחקו וכתבו שבבוקר כבר קוראים לתפילה תפילת שחרית על שם השחר, ולכן רק במנחה נשאר שם זה.

הפוסקים היא, עד איזו שעה מותר להתפלל מנחה, מחלוקת המתחילה כבר בגמרא במסכת ברכות (כו ע"א). הגמרא כותבת, שלדעת חכמים ניתן להתפלל מנחה עד הלילה, ואילו לדעת רבי יהודה עד פלג המנחה (שעה ורבע לפני הלילה).

להלכה הגמרא נוקטת ששתי הדעות מקובלות וכל אדם יכול לבחור כמו מי הוא פוסק, האם כדעת רבי יהודה, האם כדעת חכמים, וכן פסק **השולחן ערוך** (רלג, א). אמנם כפי שמסייגת הגמרא, לאחר שלדוגמא בחר אדם שהיום נגמר כדעת חכמים, עליו להיות עקבי, והוא אינו יכול להתפלל פעם אחרת בזמן זה ערבית כדעת רבי יהודה, שהרי יש בכך תרתי תסתרי.

עם זאת, ישנם מקרים חריגים. בעבר (ויקהל פקודי שנה ג') ראינו את דברי הגמרא הכותבת שניתן להתפלל תפילת ערבית של שבת מוקדם, למרות שבדרך כלל זמן זה מוקדש לתפילת מנחה. **הרי"ץ גאון** כתב, שאכן דין זה נכון רק לשיטת רבי יהודה, אך **רוב הראשונים** חלקו וסברו, שבגלל שיש מצווה בתוספת שבת - מותר לקבל שבת ולהתפלל ערבית מוקדם גם לדעת חכמים.

כמו כן, במקרה בו מדובר בציבור שיהיה מורכב לאספו שוב לתפילת ערבית, הקלו להתפלל ערבית לאחר מנחה, וגם בדיעבד כאשר אדם התפלל מנחה שלא כדעה שאימץ - יצא ידי חובה (עם כל זאת כתב המשנה ברורה, שלפחות באותו יום לא יעשה תרתי דסתרי, ויתפלל מנחה עד השקיעה כחכמים וערבית כרבי יהודה לפני השקיעה).

תפילה בבין השמשות

כפי שכתב הרמ"א, בעבר בארצות אירופה, רבים היו נוהגים כדעת רבי יהודה שתפילת מנחה היא עד פלג המנחה, ומיד אחר כך אפשר היה להתפלל ערבית, שכן במקומות אלו צאת הכוכבים היתה בשעה מאוחרת, ולא רצו להתפלל כה מאוחר. כיום בארץ ישראל, הרוב נוהג להתפלל מנחה עד הלילה, ודנו הפוסקים מהו אותו "לילה":

א. **המשנה ברורה** (רלג, ב) ו**ערוך השולחן** (שם, ט) כתבו שהכוונה היא עד בין השמשות, שכן לאחר מכן נכנסים לספק יום ספק לילה. ראייה לדבריהם (אותה מביאים גם **תלמידי רבינו יונה** (יח ע"א בדה"ר)) הביאו מהגמרא בזבחים (נו ע"א) הכותבת, שדם התמיד שלא נזרק לפני השקיעה פסול לזריקה - והרי תפילת מנחה תוקנה כנגד קרבן התמיד, ומכאן שאין להתפלל מנחה לאחר בין השמשות, וכן עולה מלשון **הרמב"ם** (תפילה ג, ד) שכתב שיש להתפלל עד שקיעת החמה. ובלשון ערוך השולחן:

"אין לפרש עד יציאת הכוכבים שהוא לילה ממש, דעל כרחך אית לן למימר דעד הערב האמור בכאן אינו אלא עד שקיעת החמה. משום דהכי אמרינן בזבחים (נו ע"א) מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה וכו' רוצה לומר דמשקיעת החמה ואילך אינו זמן זריקת דם תמיד של בין הערבים ותפלת המנחה היא כנגד תמיד של בין הערבים ועיקר התמיד הוא זריקת הדם

ב. **השולחן ערוך** (רלג, א) ובעקבותיו **הרב עובדיה** (יביע אומר ז, לד) חלקו ופסקו, שאפשר להתפלל מנחה גם בבין השמשות. את ראיית הגמרא בזבחים הכותבת שהתמיד הוקרב עד המנחה דחו, שכיום נוהגים כדעת רבי יוסי בירושלמי שתפילת מנחה הוקשה לקטורת, וקטורת מקטירים עד צאת הכוכבים.

עוד כתב לתרץ **המשנה הלכות** (ז, לב) על בסיס דברי התוספות במנחות (כ ע"ב ד"ה נפסל), שהסיבה שאי אפשר לזרוק את הדם לאחר שקיעת החמה, אינה בגלל שלאחר בין השמשות זה נחשב כבר לילה והיה מקום לומר שיהיה אסור להתפלל מנחה בשעה זו, אלא הסיבה היא שבזריקת הדם לאחר הזמן יש איסור כרת, לכן חכמים גזרו גזירה ואסרו את הזריקה כבר מהשקיעה.

סיום אחרי הזמן

בפועל, רבים נוהגים להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים ממש, אך יש העושים כדברי ערוך השולחן והמשנה ברורה. עם כל זאת לכל השיטות אין לחכות עד הרגע האחרון כדי להתפלל, וכפי שכותבת הגמרא שאביי היה מקלל מי שמחכה לרגע האחרון. מה הדין כאשר אדם התחיל להתפלל מאוחר, האם מותר לו להמשיך תפילתו לתוך הלילה? נחלקו האחרונים:

א. **ערוך השולחן** (ק, ה) סבר, שבדיעבד כשהתחילו בזמן המותר - אפשר להמשיך להתפלל גם לאחר צאת הכוכבים. ראייה לדבריו הביא מדברי התוספות בברכות (ד"ה שאלמלא) שכתבו, שעל אף שלבלעם היה רק רגע אחד לקלל את עם ישראל שהוא הרגע בו הקב"ה כועס, די היה בכך, כיוון שלאחר שהתחיל בזמן בו הקב"ה כעס יכול היה להמשיך גם אחר כך - והוא הדין בתפילת מנחה, שמתחשבים בזמן התחלת התפילה.

גם **הרב עובדיה** (יביע אומר שם) צעד בשיטה זו וכתב, שאין לומר שלא למדים הלכות מדברי האגדה כפי שכותב הירושלמי בפאה (ודברי התוספות מתייחסים לדברי אגדה), כיוון שלדעת אחרונים רבים וביניהם הפרי חדש והחיד"א, הכלל שאין למדים מהאגדות קובע שאין למדים מאגדה שחולקת על דברי הגמרא, אבל אם אין מחלוקת - אפשר לפסוק כמותה. ובלשונו:

"ומכל מקום לכאורה אין ללמוד מזה הלכה לעניין תפלה, שיש לומר כמו שאמרו בירושלמי אין למדין הלכה מן האגדות. וכן כתבו התוספות יום טוב שאפילו במקום שאין סתירה מהש"ס לדברי המדרש אין למדין הלכה מן המדרש. אולם הפרי חדש חולק על התוספות יום טוב, וסבירא ליה שאין לחלוק על המדרש כשאין ראייה מהש"ס כנגדו. וכן כתב מרן החיד"א²."

ב. **המגן אברהם** (טז, ד) ו**הפרי מגדים** (שם) חלוקים וסבורים, שכל התפילה צריכה להיות בזמנה, ואי אפשר להתפלל מנחה בזמן ערבית כלל. מעבר לסברא שיש בשיטה זו, את הראייה מדברי התוספות ניתן לדחות, שדברי התוספות לא באים להורות הוראה הלכתית, ועל אף כפי שציין הרב עובדיה לעיתים למדים מהאגדות, נראה שזה רק במקרה בו מטרת האגדה ללמד הלכה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...

² עם כל זאת גם לשיטתם תפילה מעין זו היא בדיעבד, ולכן במקרה בו ציבור רואה שאם יתחיל את התפילה לא יספיק לסיים את כולה בזמן - עדיף להתפלל תפילה קצרה, שהיא תפילה בה מתפללים ראשית שמונה עשרה בקול רם עד קדושה, ולאחר מכן מתפללים תפילת לחש. במקרה זה לדעת הרמ"א יש להתפלל עם החזן עד קדושה, ולהמשיך לאחר מכן אתה קדוש וכו' (ובלבד שישאר אדם אחד העונה אמן אחרי החזן). לעומת זאת **המשנה ברורה** כתב שהמנהג לא כך, ויש לחכות עד שהחזן יגיע לקדושה, ורק לאחר מכן להתחיל שמונה עשרה בלחש.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com